

بررسی زندگی حکیم ابن بطالان و کتاب «تقویم الصحه» وی

فاطمه منادی^۱

محمد رضا رجب‌نژاد^۲

چکیده

ابن بطالان را می‌توان در زمره پزشکان بزرگ و معتبر قرن پنجم هجری به بعد دانست که آثار و تجربیات پزشکی وی، به عنوان مأخذی مستند و قابل قبول در ادوار تاریخ طب مطرح بوده است. وی در حکمت و طب، بسیار توانا و در درمان بیماری‌ها بسیار مهارت داشته است. محدوده زمانی زندگی وی در قرن پنجم هجری و وفات وی در اواسط نیمه دوم همین قرن بوده است. کتب و آثار او در تاریخ طب مخصوصاً در شرق قلمرو اسلامی بسیار مؤثر بوده است.

قریب ۱۳ کتاب، رساله و مقاله از وی در کتب تاریخی بیان شده است. در میان آثار طبیبی ابن بطالان، کتاب «تقویم الصحه» از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در این پژوهش قصد داریم، شخصیت علمی و طبیبی، نوآوری‌ها و کتاب «تقویم الصحه» ابن بطالان را معرفی نماییم.

ابن بطالان در طب، به صورت ترکیبی از شیوه‌های درمانی اطبای قبل از خود و تجربیات به‌روز خود استفاده می‌کرده است. او در حدود نهصد سال قبل مسائلی را در طب و درمان بیماری‌ها در کتاب «تقویم الصحه» بیان نموده که امروزه هم از مشکلات علم پزشکی بوده و از طرف مجامع پزشکی مورد توصیه و تأکید می‌باشد.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ علوم پزشکی، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی ایران، تهران، ایران.

۲. استادیار گروه طب و دین، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی ایران، تهران، ایران. (نویسنده مسؤول)
Email: rajabnejad@gmail.com

پژوهش در خصوص زندگی‌نامه و شیوه‌های درمانی و توصیه‌های بهداشتی - پزشکی این حکیم و سایر حکمای طب سنتی می‌تواند در شناسایی این دانشمندان بزرگ، به جهان پزشکی و پژوهشگران تاریخ پزشکی مفید واقع شود. همچنین پژوهش و بررسی روش‌های درمانی مورد استفاده آن‌ها در تشخیص و درمان بیماری‌های مختلف راهگشا خواهد بود.

واژگان کلیدی

ابن بطلان، تقویم‌الصحه، تاریخ پزشکی، طب سنتی

مقدمه

علی‌رغم توسعه دانش پزشکی در قرون اخیر، آشنایی با برخی متون طبّی در خصوص بهداشت و سلامت که میراثی برجای‌مانده از دانشمندان و حکیمان بزرگ طبّ می‌باشد، بسیار حائز اهمیت است. بسیاری از آموخته‌های این دانشمندان بزرگ، نسل به نسل به دست ما رسیده و می‌تواند همراه با پزشکی نوین، خدمات ارزنده‌ای را در جهت توسعه دانش پزشکی ارائه دهد. یکی از موضوعات مهمّ چه در پزشکی نوین و چه در طبّ قدیم، توجه به موضوع حفظ سلامتی و تندرستی است. حکما و اطبا در تاریخ طبّ، تمام سعی و تلاش خود را در زمینه حفظ سلامتی فرد و جامعه انجام می‌دادند و با بیان قوانین و دستورات ساده بهداشتی و رواج آن‌ها در بین مردم موجبات سلامتی جامعه را فراهم می‌آوردند تا حدی که در تعریف طبّ، ابتدا حفظ تندرستی و سلامت بیان می‌شده و آن را وظیفه اصلی طبیب و حکیم می‌دانستند و بعد از آن به نقش طبیب در درمان بیماری‌ها می‌پرداختند. ابوعلی سینا، پزشک بزرگ ایرانی، علم طبّ عملی را به دو بخش حفظ سلامتی و علم‌العلاج (علم بیماری‌ها) تقسیم نموده و بهداشت را بر درمان مقدم می‌دانست. (شرافکندی، ۱۳۸۹ ش.)

در این مقاله قصد داریم یکی از رساله‌های پزشکی کهن که در حوزه اصول بهداشتی، پرهیز و دیگر امور لازم در پیشگیری از بیماری‌ها نگارش یافته و تصحیح و بازنگری آن نخستین‌بار در سال (۱۳۵۰ شمسی) انتشار یافته است را معرفی نماییم. هدف پژوهشگر از پرداختن به این موضوع معرفی شخصیت علمی و طبّی ابن بطلان و اثر مهم او، کتاب «تقویم‌الصحه» و بیان نوآوری‌های ایشان در آن کتاب می‌باشد. ابن بطلان این کتاب را در جداول متناظر تدوین کرد. در حقیقت او مبدع این جداول پزشکی بوده است که بعدها توسط ابن جزله گسترش

یافت. این کتاب بسیار حائز اهمیت بوده، به طوری که از نظر تاریخ طب و زبان فارسی، شامل نکات قابل ملاحظه‌ای است. به علاوه هر قدر این گونه کتب علمی فارسی منتشر شود، از لغات، ترکیبات و اصطلاحات آن‌ها استفاده شود، زبان ما برای بیان مسائل و معانی علمی، تواناتر و آماده خواهد شد. بررسی پژوهشگران در حوزه کتب تاریخ پزشکی از جمله کتاب دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، کتاب تاریخ پزشکی ایران، سرزمین‌های خلافت شرقی، طبقات الأطباء، دیگر کتب تاریخ پزشکی و مقالات مرتبط، نشان داد که فقط به بیان زندگی‌نامه ابن بطالان، آثار وی و توضیحی مختصر درباره آثار، پرداخته شده است. از جمله آن‌ها غلامحسین یوسفی، مصحح ترجمه «تقویم‌الصحه» در مقدمه، هدف خود را معرفی ترجمه‌ای فارسی از «تقویم‌الصحه» ذکر کرده است که نسخه نفیسی است و حاوی نکاتی است که از نظر زبان فارسی قابل ملاحظه است. تاکنون هیچ گونه تحقیق کامل و جامعی در این خصوص صورت نگرفته است. در این مقاله سعی شده است تا حد امکان به معرفی و بررسی کتاب ارزشمند و نوظهور ابن بطالان در قرن خود پرداخته شود. معرفی کتاب تقویم‌الصحه ایجاد فرصتی برای استفاده و تحقیق بهتر برای پژوهشگران و متخصصان در حوزه طب سنتی می‌باشد تا با بهره‌گیری از آموخته‌های آن به حفظ سلامتی و تندرستی در جامعه پرداخته شود. همچنین این کتاب از جنبه تاریخی نیز اهمیت داشته و می‌تواند دانش و اطلاعات مناسبی را در اختیار علاقمندان طب سنتی قرار دهد. این تحقیق بر اساس مطالعه آثار موجود در کتابخانه‌های معتبر و همچنین با استفاده از منابع چاپی شامل: نسخه خطی کتاب «تقویم‌الصحه»، نسخ الکترونیک و منابع اینترنتی شامل پایگاه‌های داده‌ای معتبر مجلات فارسی صورت گرفته است.

کتاب «تقویم‌الصحه» توانسته گامی هرچند کوچک در راه توسعه دانش پزشکی برداشته و به بیان توصیه‌های بهداشتی - پزشکی بپردازد.

الف - زندگی‌نامه حکیم ابن بطلان

قرن پنجم، تمدن و فرهنگ اسلامی از درخشندگی و رونق به سزایی برخوردار بود و طبیبان برجسته‌ای در این قرن زندگی می‌کردند که یکی از آن‌ها، طبیب و حکیمی مسیحی و اهل بغداد به نام ابوالحسن مختار بن حسن بن عبدون ابن سعدون بن بطلان، ملقب به ابن بطلان می‌باشد. تاریخ تولد وی به درستی در کتب تاریخی بیان نشده است، اما تاریخ وفات وی در سال ۴۶۱ هجری قمری بوده است.

تحصیلات او در نزد برخی از علمای زمان از نصارای کرخ، صورت گرفت. وی مدتی نزد ابوالفرج عبدالله بن طیب بغدادی، طب و فلسفه خواند و محبوب‌ترین شاگرد و مورد احترام فراوان او بود. ابن بطلان مدتی نیز ملازمت ابوالحسن ثابت بن ابراهیم بن زهرون طبیب را داشت و از وی در پزشکی بهره گرفت. (ابن ابی اصیبعه، ۱۳۴۹ ش.)

در علوم اوائل، تبحر داشت و از راه پزشکی، امرار معاش می‌کرد. (دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۷ ش.) ابن بطلان مسافرت‌های بسیار کرد و در اواخر عمر به انطاکیه رفت. در آنجا ظاهراً مدتی نظارت بیمارستانی را بر عهده داشت و چندی بعد در دیری^۱ در همان شهر، عزلت و عبادت اختیار کرد و در همانجا درگذشت. شرح احوال ابن بطلان در اکثر کتب تاریخ طب متفاوت بیان شده است. (علی بن یوسف قفطی، ۱۳۴۷ ش.) ابن بطلان در دوره نسبتاً طولانی طبابت خود، توانست از مرحله تقلید و تجربه اندوزی صرف، قدم فراتر نهاده و به مرحله اجتهاد برسد و از

این منظر، احترام و شهرت به سزایی در میان مردمان و متخصصان کسب کرده است. به طوری که آثار وی به ویژه کتاب «تقویم الصحه» در کنار آثار بزرگ پزشکی معتبر، مورد توجه قرار گرفته است. با مطالعه آثار ابن بطلان، به خوبی می‌توان به آرا و عقاید او، به ویژه در مورد دانش و دانشمندان پی برد. (اعلم، بی‌تا) وی در یکی از رسائل خود با عنوان «المقاله مصریه» که در رد ابن رضوان نوشته شده است، می‌گوید: «کوچک‌ترین شرط دانشمندی بذل انصاف و پرهیز از اسراف است. دانش باید دور از عصبیت باشد، دل‌های دانشوران همچون پرستشگاه پروردگار باید پیوسته پاکیزه و دور از آلایش بماند. علم فاسد به افزایش شک و شک قوی به کاهش دانش می‌انجامد هر یک از این دو، علت دیگری‌اند.» (پایروند ثابت، ۱۳۸۹ ش.)

ب - آثار و تألیفات ابن بطلان

- ۱- دعوه الاطباء: ابن بطلان این کتاب را برای امیر نصرالدوله ابونصر احمد بن مروان - حاکم مروانی میافارقین (۴۰۱-۴۵۳ ق.) - نگاشت.
- ۲- المقالات المختاره فی تدبیر الامراض العارضه علی الاکثر بالاغذیه المألوفه و الادویه الموجوده ینتفع بهارهبان الادیره و من بعد من المدینه یا تدبیر الامراض العارضه للرهبان: این کتاب ظاهراً برای راهبان و کسانی که از شهر دورند، در ۴۳ باب تألیف شده است.
- ۳- رساله فی شری الرقیق و تقلیب العبید: این رساله شامل مطالبی در ارتباط با چگونگی خریداری بردگان و پی‌بردن به عیوب جسمانی آنان می‌باشد.
- ۴- مقاله فی ان الفروج احر من الفرخ: مقاله طبی در بیان آنکه طبیعت جوجه مرغ گرم‌تر از هر جوجه‌ای است.

۵- مقاله المصریه فی مناقضات علی بن رضوان: ابن بطلان این مقاله را در قسطاط مصر در ۴۴۱ قمری در جواب ابن رضوان نوشته است. این دو مقاله با سه مقاله از علی بن رضوان، تحت عنوان خمس رسائل لابن بطلان البغدادی و لابن رضوان المصری، چاپ شده است.

۶- سفرنامه: رساله مختصری است که ابن بطلان آن را به بغداد نزد ابوالحسن هلال بن محسن صابی فرستاده است.

۷- مقال فی القربان المقدس: رساله‌ای درباره عشاء ربانی که در تابستان ۴۴۶ قمری با شتاب نوشته شده است. (دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۷ ش).

ج - معرفی و بررسی کتاب «تقویم‌الصحه»

مهم‌ترین اثر ابن بطلان کتاب «تقویم‌الصحه» است. این کتاب در سال ۱۵۳۱ میلادی به زبان لاتین ترجمه شده است و دو سال بعد به زبان آلمانی هم منتشر شده است. (یوسفی، ۱۳۶۶ ش).

«تقویم‌الصحه» بیشتر از لحاظ ابتکاری که در طرز تألیف آن به کار رفته، مورد توجه قرار گرفته است، زیرا چنانکه از نام کتاب پیداست، مؤلف به جای شرح امراض و راه علاج آن‌ها، مطالب را به صورت جداولی تنظیم کرده است، مثلاً انواع گوشت‌ها، غذاها، میوه‌ها، داروها، باده‌ها، آب‌ها، فصل‌ها، آب و هواها، جامه‌ها، عطرها و احداث نفسانی از قبیل: شادی، غم، خجلت، خشم، خواب و خواص گوناگون آن‌ها از نظر طبی و همچنین عوامل مؤثر در سلامت مانند استحمام، ورزش، موسیقی و... هر یک را در جدولی گردآوری کرده است و بعد با عنوان اختیارات، نظرات حکیمان را در باب مندرجات آن جداول به تفصیل آورده است. این نوع تألیف در آن روزگار تازه و نو بوده است. (یوسفی، ۱۳۴۴ ش).

کتاب «تقویم‌الصحه» به زبان عربی نوشته شده و ترجمه فارسی آن که نسخه‌ای نفیس است را مترجمی نامعلوم نوشته است. ترجمه «تقویم‌الصحه» به نثر ساده و روان نگارش یافته است. روش جمله‌بندی آن و نیز مفردات و ترکیباتش بیشتر بر شیوه نثرهای علمی اواسط قرن پنجم است. (یوسفی، ۱۳۶۶ ش.) به علاوه نکته مهمی که در ترجمه این کتاب قابل ملاحظه است، استفاده مکرر از لغات و ترکیبات قدیمی است. فهرستی که در آخر کتاب از این‌گونه واژه‌ها ترتیب داده شده است، ارزش ترجمه «تقویم‌الصحه» را از این لحاظ نشان می‌دهد.

تقویم‌الصحه - ۱۶۹

نام‌های حکیمانی که درین کتاب یاد کرده شد و از ابتدای نام‌شان يك حرف یا دو حرف نوشتن تغییر را					
بقراط ^۱ : ب	جالینوس ^۲ : ج	روفس ^۳ : رو	دیسقوریدوس ^۴ : د	فولس ^۵ : فو	اریباسیوس ^۶ : ار
تیانوف ^۷ : تیا	یوحنا ^۸ : یو	ماسرجویه ^۹ : ما	عسی ^{۱۰} : ع	هندی ^{۱۱} : ش	رازی ^{۱۲} : را
مسیح ^{۱۳} : م	حنین ^{۱۴} : ح	اسحق ^{۱۵} : اس	یهودی ^{۱۶} : ی	بختیشوع ^{۱۷} : یخ	قارایی ^{۱۸} : ق
اسحق ^{۱۹} : ق	جبرئیل ^{۲۰} : یخ	یهودی ^{۲۱} : ه	مصری ^{۲۲} : مس	قدما	تعالیق مقلوبی ^{۲۳}

شکل ۱: جدولی حاوی حروف اختصاری نام طبیبانی که در کتاب از آنان مکرر یاد شده است.

از جمله نکات قابل ملاحظه در این ترجمه آن است که در پایان کتاب جدولی حاوی حروف اختصاری نام طبیبانی که از آنان مکرر یاد شده است، تنظیم شده است و این شیوه تقریباً همان روشی است که امروز برای سهولت کار رعایت می‌شود. (یوسفی، ۱۳۶۶ ش.) مترجم این کتاب در مقدمه کتاب می‌نویسد: «خواستم که این کتاب را که در وضع و فواید بی‌نظیرست برای اهل عجم به پارسی نقل کنم تا از آن فایده گیرند و مرا به دعا یاد دارند.»

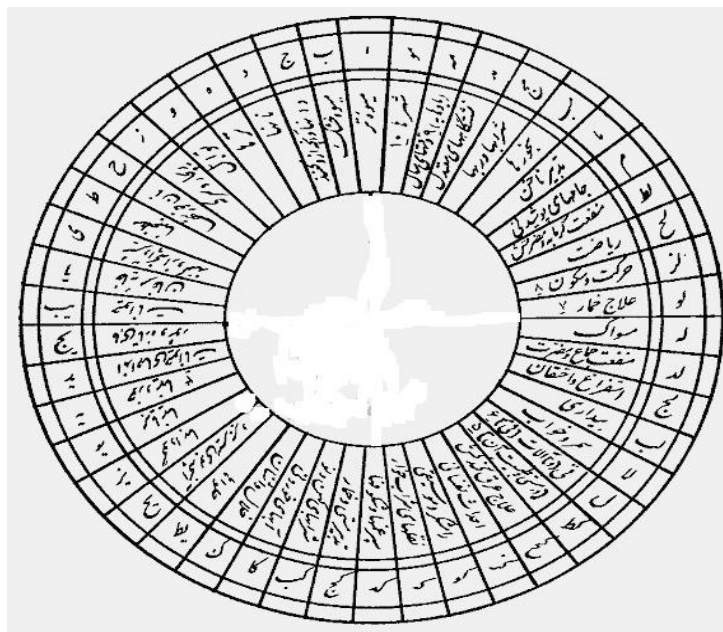
غلامحسین یوسفی درباره حساسیت تصحیح این کتاب بیان می‌کند: «چون کتاب اثری علمی است، بدین سبب تصحیحش دقیق‌تر است و تصرف در آن گاهی منجر به خطا می‌شود، لذا سعی شده است تصحیح کتاب طوری انجام شود که صورت اصلی نسخه اساس محفوظ و ضبط نسخه بدل‌ها در موارد لزوم همواره پیش چشم خواننده باشد.» (یوسفی، ۱۳۶۶ ش.)

ابن بطلان کتاب «تقویم‌الصحه» خود را این‌چنین آغاز می‌کند: «بدان که هر انسانی ناچار است که سلامتی خود را حفظ کند و باید هر چیزی که باعث صحت و سلامتی می‌شود را به حد اعتدال رعایت کند و از هر چیزی که باعث رنجوری می‌شود، دوری گزیند. اعتدال‌نگاه‌داشتن در هوا، تقدیر خورش (تغذیه مناسب)، حرکت و سکون، خواب و بیداری، تقدیر استفرغ فضلات و احتقان و اعتدال در نگاه‌داشتن غم و شادی، باعث تندرستی و اختلال در هر کدام سبب ایجاد بیماری می‌شود و در زیر هر یک از این شش نوع چند شرط است که در ادامه بیان می‌شود و منافع و مضرات و بهترین هریک و طبایع هر یک و آنچه از هر یک ایجاد می‌شود و اختیارات هر یک که کدام مزاج را باعث می‌شود را در جدول‌ها یاد کرده است.»

او هدف خود را از نوشتن کتاب چنین بیان می‌کند: این کتاب را بر پایه اختصار در سخن آوردیم، چون مردم از خواندن کتب حجیم آزرده و بیزار شده بودند و از سخنان دانشمندان قدیمی و جدید در آن استفاده کرده‌ایم. ابن بطلان درباره چگونگی نگارش «تقویم‌الصحه» در مقدمه کتاب می‌گوید: «نگارش این کتاب برای سهولت مطلب یا بیان دلیلی در تأیید نظر، بخش دیگر نیست، بلکه بر طبق قاعده انجام شده است، زیرا رعایت رضایت همگان با اختلاف فهم‌ها و خواست‌هایشان امکان‌پذیر نیست، پس از خداوند یاری می‌جوییم در آنچه بیان می‌کنیم و هیچ انسانی از لغزش مصون نیست.» (یوسفی، ۱۳۶۶ ش.)

ابن بطلان بیان می‌کند: شناختن چیزهای سودمند و زیانمند بر انسان واجب است تا آنچه به سود اوست انجام دهد و از آنچه زیانمند است بپرهیزد، زیرا انسان از آنچه به زیان اوست نهی شده است که در غیر این صورت خداوند حقیقت سودمندی و زیانمندی را به انسان بیان نمی‌کرد و به پیروی از آن فرمان نمی‌داد. ابن بطلان در توضیح جداول مندرج در کتاب بیان می‌کند: «به یاری خداوند تعالی چند جدول برای غذاها و شراب‌ها ایجاد کردم، مانند جداول تقویم نجومی که با نگاه به آن خسته نشوند در ردیف اول جدول، اعداد را نوشتم در خانه دوم نام مورد نظر و در خانه سوم طبع آن و در خانه چهارم درجه آن و در خانه پنجم آن نوع بهترین و در ششم منفعتش و در هفتم مضراتش و در هشتم دفع مضرات آن و در نهم خلطی که پدید می‌آورد و در دهم و یازدهم و دوازدهم و سیزدهم موافق آن با مزاج‌ها و سن‌ها و زمان‌ها و هواها و در چهاردهم نام حکیمانی که درباره آن سخن گفته‌اند و در خانه پانزدهم جدول اختیارات و خواص آن چیز قرار گرفته است.» (یوسفی، ۱۳۶۶ ش).

او فهرست ابواب کتاب را این‌گونه ترسیم می‌کند:

شکل ۲: فهرست ابواب کتاب تقویم‌الصحه

فاطمه منادی، محمدرضا رجب‌نژاد

برخی از ویژگی‌های ممتاز کتاب «تقویم‌الصحه» عبارتند از:

- تدوین جداول متناظر که ابن بطلان مبدع این جداول پزشکی بوده است.
- از لحاظ پزشکی و علمی، این کتاب در حیطه طب سنتی اهمیتی دو چندان دارد.

- از لحاظ بیان قواعد بهداشت، پرهیز و دیگر امور لازم در پیشگیری از بیماری‌ها اهمیت زیادی دارد.

- این کتاب دربردارنده چهل جدول و معرفی ۲۱۰ ماده گیاهی و جانوری و مانند آن است که به طور ادبی - پزشکی، تقویم‌نامه پزشکی نویسی را پایه‌گذاری کرده است.

شیوه‌های بیان ابن بطلان در کتاب «تقویم‌الصحه» عبارتند از:

شیوه اول: در این شیوه ابن بطالان، عمده مطالب خود را به صورت جدول آورده است، ستون افقی بالای جدول شامل پانزده «خانه» است، عناوین این خانه‌ها عبارتند از: (از راست به چپ) خانه اول، شماره موضوع‌ها که همان شماره ترتیب آن‌ها در فهرست کلی مندرج در اول کتاب، با حروف أبجد است.

- خانه دوم، نام ماده یا موضوع مورد بحث آورده شده است.
- خانه سوم، طبع ماده شامل: گرمی، سردی، تری، خشکی آن بحث می‌شود.
- خانه چهارم، درجه آن طبع که با نشان‌های اختصاری، ح یعنی حار، ب یعنی بارِد، ر یعنی رطب، م یعنی معتدل بیان می‌کند.
- خانه‌های پنجم و ششم و هفتم، بهترین گونه ماده، سود آن، زیان آن بیان می‌شود.

- خانه هشتم، چگونه آن زیان را می‌توان رفع کرد.
- خانه نهم، آنچه آن ماده در بدن ایجاد می‌کند.
- خانه‌های دهم تا سیزدهم، مزاج‌ها، سِن‌ها، فصل‌ها، اقلیم‌ها و شهرهای مناسب برای استفاده از ماده بیان شده است.
- خانه چهاردهم، نام حکیمانی که مؤلف به آن‌ها درباره مطالب پیشین استناد کرده است.

- خانه پانزدهم، اختیارات، حاوی توضیحات و نکات گوناگونی که مؤلف نمی‌توانسته به شکل جدول بیاورد.

شیوه دوم: ابن بطالان محتویات جداول را برای خودآموزی و طبابت، کافی ندانسته است، لذا متنی پیوسته نیز در بعضی کلیات دارو و خوراک‌شناسی و در توضیح بعضی مطالب خود، اضافه کرده است و در فضای خالی بالا و پایین جداول گنجانده است. (اعلم، ۱۳۷۷ ش؛ یوسفی، ۱۳۶۶ ش).

ابن بطلان با این دو شیوه در راه آسان تر و قابل فهم بودن محتویات کتاب خود کوشیده است و این نشانه از اهمیت و احترام بسیار او برای خوانندگان کتاب است، زیرا تمام تلاش خود را به کار بسته است تا مطالب و محتویات کتاب به صورت کاملاً واضح و روشن بیان شود.

قوانین کلی در شناخت طبع خوراکی‌ها در کتاب «تقویم‌الصحه» عبارتند از:
- قانون اول: از طریق مقایسه کردن می‌توان طبع غذاها را شناخت و مقایسه طبع آن از طریق طعم آن‌ها امکان پذیر است، مثلاً هر چیز تلخ، در آخر گرم و هر چیز قابض، در آخر سرد است.

- قانون دوم: در کیفیت و کمیت غذاها و قوت آن، که از راه تجربه به دست می‌آید نه از راه قیاس، مثلاً خوراکی‌ها و داروهای مرکب از چیزهایی با طبع مختلف و قوی مختلف ترکیب می‌شوند.

- قانون سوم: در دانستن طبع مرکبات و حقیقت آن‌ها که با تجربه و قیاس به دست می‌آید، مثلاً اگر غذایی از دو ضد سرد و گرم مرکب شد و هر دو ضد، برابر هستند، یعنی از حیث درجه یکی باشند، غذا باید معتدل در طبع باشد، چون آتش زیره.

- قانون چهارم: در تشخیص منفعت و مضرت غذاها و دفع مضرت آنکه از راه قیاس و تجربه به دست می‌آید، مثلاً خوراکی‌های ترش مسکن صفر است و نفخ آور می‌باشد و برای عصب‌ها و شکم زیان دارد و ضد آن، غذاهای حریف (تند) است، یعنی خوراکی‌هایی تند برای رفع زیان‌های خوراکی‌های ترش. (یوسفی، ۱۳۶۶ ش).

بنابر چهار قانون کلی ابن بطلان شناخت طبع خوراکی‌ها، از چهار راه قابل تشخیص هستند: اول از راه مقایسه و قیاس، دوم از راه تجربه، سوم از راه تجربه و

قیاس و چهارم از راه قیاس و تجربه به دست می‌آید. شناخت با مقایسه از روی مزه خوراکی‌هاست، شناخت با تجربه که از راه تجربه در خوردن خوراکی‌هاست؛ طبع مرکبات هم از طریق تجربه و قیاس می‌باشد. منفعت و مضرت را هم از طریق مقایسه غذاها و تجربه در خوردن آن‌ها به دست می‌آید.

قوانین خاص در کتاب «تقویم‌الصحه» عبارتند از: این قوانین توضیحات یا دستوراتی است درباره غالب موضوع‌های مطروح در جداول، مثلاً:

در مورد میوه‌ها: هر میوه‌ای که قابض است اگر قبل از غذا خورده شود، باعث ایجاد یبوست می‌شود و اگر بعد از غذا خورده شود، مسهل می‌باشد؛ مانند به، و هر میوه که پُر آب باشد، ادرارآور است، چون خربزه.

درباره نان‌ها: ابن ماسویه و محمد بن زکریای رازی می‌گویند نانی که دو روز از پخت آن گذشته باشد، به اصطلاح کنونی، نان «بیات»، بهتر است از نان تازه، مخصوصاً اگر خمیرش بسیار بوده باشد.

درباره تره‌ها (سبزی‌ها): اگر از تره‌ها بسیار خورده شود، جز خلطی اندک تولید نمی‌کند.

درباره موسیقی: موسیقی را برای حفظ صحت استعمال می‌کنند و این صنعت (هنر) را در قدیم گذاشتند تا نفس و روح انسان‌ها را آرام گرداند و پس از آن، پزشکان هم در معالجه بیماری‌ها از آن استفاده کردند.

درباره ریاضت و ورزش: زمانی ورزش کنید که غذا هضم شده باشد، پس از آنکه از خواب بیدار شدید و حرکت پیش از غذا عادت‌ی نیک است و پس از غذا، عادت‌ی بسیار بد.

درباره موی: اگر می‌خواهید که موی اصلاً نروید، ابتدا مو را بکنید، سپس آرد باقلی را تر کرده بر آن موضع بمالید.

درباره مَساکن: تصاویر نیکو و زیبا بر دیوارهای منازل مستحب است تا چشم لذت ببرد و دیدن آن‌ها خواب‌آور است، همچنان که شنیدن افسانه‌های خوش، خواب‌آور است. (ابن بطلان، ۱۲۳۹ ش.)

ابن بطلان معتقد است، به دو گونه تندرستی حاصل می‌شود، به چیزی که هم طبع تن بُود و به اعتدال بازآوردن طبع تن. (یوسفی، ۱۳۶۶ ش.)

نتیجه‌گیری

یکی از مسائل مهم در طب، توصیه‌های بهداشتی - پزشکی است و همواره از موضوعات قابل توجه به شمار می‌آید. توجه به این آثار پزشکی، مطالعه و بررسی و احیای آن‌ها بسیار حائز اهمیت است. کتاب «تقویم‌الصحه» و ارزش علمی و تجربی آن به حدی است که در ادوار مختلف مورد توجه بسیاری از پزشکان و طبیبان بوده است، به طوری که در نیمه اول قرن ششم، توسط مترجم نامعلومی ترجمه شده است. مترجم این کتاب، در مقدمه کتاب می‌نویسد: خواستم که این کتاب را که در نگارش و فواید بی نظیر است برای اهل عجم به پارسی نقل کنم تا از آن فایده گیرند و مرا به دعا یاد دارند. این کتاب در سال ۹۲۸ هجری به زبان لاتین ترجمه شده و دو سال بعد ترجمه آلمانی آن هم منتشر شد. (یوسفی، ۱۳۶۶ ش).

از علل مهجور ماندن و عدم اشتهار کتاب «تقویم‌الصحه» و ابن بطلان در تاریخ پزشکی، می‌توان به این نکته اشاره کرد که ابن بطلان برخلاف سایر حکمای قدیم که در دربار پادشاهان و خلفای زمان خدمت می‌کردند و همین باعث شهرت و معروفیت آن‌ها گشته است، در خدمت هیچ حکمرانی نبوده است و همچنین او به علت مسافرت‌های زیادی که داشت به طبابت در مناطق مختلف پرداخته است و از راه پزشکی روزگار می‌گذرانید.

ابن بطلان در طب به صورت ترکیبی از شیوه‌های درمانی اطبای قبل از خود و تجربیات به‌روز خود استفاده می‌کرده است. او در حدود نهصد سال قبل مسائلی را در طب و درمان بیماری‌ها بیان نموده است که امروزه هم از مشکلات علم پزشکی بوده است و از طرف مجامع پزشکی مورد توصیه و تأکید می‌باشد.

توصیه‌های بهداشتی - پزشکی و روش‌های درمانی ابن بطالان با وجود فاصله زمانی نهصد ساله، هنوز هم از اعتبار درمانی کافی و بالایی برخوردار می‌باشد و مواردی از آن‌ها نیز که برای اولین بار از طرف این حکیم ارزشمند مطرح شده است، مورد تأیید علمای پزشکی نوین می‌باشد. بنابراین تحقیق و تفحص در خصوص بیوگرافی و شیوه‌های درمانی و توصیه‌های بهداشتی - پزشکی این حکیم و سایر حکمای طب سنتی می‌تواند در شناسایی این دانشمندان بزرگ به جهان پزشکی و محققان تاریخ پزشکی و پژوهش و بررسی روش‌های درمانی مورد استفاده آن‌ها در تشخیص و درمان بیماری‌های مختلف راه‌گشا باشد.

پی‌نوشت

۱. جایی که راهبان در آن اقامت کنند و به گوشه‌گیری و عبادت بپردازند، صومعه.

فهرست منابع

- Alam, H. (1998). Encyclopaedia of Islam. Tehran: Islamic Encyclopedia Foundation, Vol.7, 195-207. [Persian]
- Ebn-batlan, M. (1911). Taghvim-al-sehha. Tehran: Central library of Tehran university, Vol.1, 50-163.
- Ebn-batlan, M. (1987). Taghvim-al-sehha. Edited by Qolamhossen Yosefi, Tehran: Scientific and cultural publication, 9-40. [Persian]
- Encyclopaedia Islamica. (1988). Center of Encyclopaedia Islamica. Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopedia, Vol.3, 120. [Persian]
- Ibn Abi Oseibeh, A. (1970). Uyun Al-Anba' fi Tabaqat Al-Atibba. Translated by Mahmood Najmabadi, Tehran: Tehran University Publication, Vol.2, 238-245. [Persian]
- Ibn sina, H. (2010). The Canon of Medicine. Translated by Abdul-Rahman Sharafkandi, 22. [Persian]
- Payervand Sabet, F. (2010). Educated predecessors: Ibn batlan. Journal of Ketab - Mah Science and Technology. 2(128): 106-108. [Persian]
- Qafti, A. (1968). Tarikh Al-hokama. Tehran: Tehran University Publication, Vol.1, 405. [Persian]
- Yarshater, E. (1991). Encyclopedia of Iran and Islam. Tehran: Ketab Institute of Translation and Publication, 126-130. [Persian]
- Yosefi, Q. (1965). Taghvim-al-sehha. Jastarhay Adabi. 1: 5-31. [Persian]

A Biography of the Sage Ebn-Batlan and his Book "Taghvim-al-Sehha" (the Calendar of Health)

Fatemeh Monadi

MohammadReza Rajabnejad

Abstract

Ebn-Batlan can be assumed one of the great physician of the 5th hijri century up to now, whose medical experiments and works were introduced as reliable references in most of the medicine history. He was skillful in wisdom and medicine and also in curing illnesses. He lived in 5th century and died in the middle of that. His books and works were so influencing in history of medicine particularly in the east of Islamic region. He has written nearly 13 books and articles. His book "Taghvim al-Sehha" has special importance besides his other medical works. The aim of this study is trying to introduce scientific and medical characteristics of Ebn-Batlan and his important works and some of his innovations as well. Ebn-Batlan, in medicine, used a combination of his earlier medicine's methods and his updated experiences. He, nearly 900 years ago, stated the issues in medicine and curing illnesses in his book (Taghvim-al-Sehha) which are still medicine science's issues and recommended and emphasized by medicine societies. Thus, research in the field of biography, medical methods and his health recommendations and other traditional medicine sages would be useful in introducing this great sage to the medicine world and researches of medicine history. Study and investigating on their used treatment methods could be helpful in distinguishing and curing the various diseases as well.

Keywords

Ebn-Batlan, Taghvim-al-Sehha (Calendar of Health), History of Medicine, Traditional Medicine